

A multipolaritás eszmetörténetének értelmezéséhez

A *multipolaritás* – mint leíró és értelmező kategória, illetve mint normatív, jövőbe vetített utópia vagy elérendő cél – a baloldal köreiből sok gondolkodó számára központi fontosságú érték, és általában a rendszerkritikai ellenzék egyik fontos *hívószava*. A kifejezés etimológiai/szótári értelmezése nem éppen nehéz. A szó jelentésében azt sugallja, hogy a világrendszer hatalmi szempontból már ma is *többpólusú* (több központtal bír), illetve normatív verziójában azt, hogy noha ma még *egypólusú*, ideális esetben, illetve a jövőben, többpólusúvá kell válnia. A kifejezésben rejlő probléma fontosságát könnyű belátni, hiszen a kérdés az, hogy ma, 2016-ban, vajon a drónokkal gyilkoló USA-e a globális rendszer egyetlen szuperhatalma, vagy pedig ez a cím joggal megillet másokat is; illetve hogy egyáltalán: szuperhatalom-e még mindig az USA vagy bármely más nagyhatalom; hogy egyáltalán léteznek-e ma szuperhatalmak.

E cikk célja, hogy egyrészt feltérképezze a multipolaritás koncepciójának eredetvidékeit, másrészt összehasonlítsa a különböző értelmezésekből adódó, eltérő következtetéseket. Ez lehetővé teszi számunkra, hogy legalább részleges képet adjunk a multipolaritás koncepciójának helyéről a mai radikális baloldali diskurzusban. Legelőször körüljárjuk a koncepció értelmezését a *mainstream* nyugati politológia és nemzetközi kapcsolatok segítségével – ebben a körben meglepő és mulatságos értelmezésekkel is megismertkedünk. Ezt követően feltárjuk a koncepció globális politikai közbeszédbe történő beépülésének egyik döntő tényezőjét: a jelenség a kilencvenes évek végének Oroszországa, a *jelcinscsina* (úgyis mint új, „zavaros időszak”) korszakában bukkan fel. Ezt követően foglalkozunk a fogalom népi-kínai megfelelője, a *tuó csi hua* (multipolarizálódás) kontextusba helyezésével és értelmezésével. A kínai után a szó újabb indiai *marxizáló* értelmezése vezet át minket a koncepció nyugati, baloldali-radikális használatának körébe (Radhika Desai). Végül Samir Aminnak, a globális Dél egyik, részben a maoizmus által ihletett, független gondolkodójának értelmezésével ismerkedünk meg, mielőtt a „létező multipolaritás” csíráit, a *Sanghaji Együttműködés Szervezetét*, az Ázsiai Infrastruktúra-befektetési Bankot tárgyaljuk. Utóbbi, reményeink szerint, egyrészt az indokolat-

lan optimizmustól, másrészt a túlzott pesszimizmustól is megóvhatja a kérdés kutatóját.

A multipolaritás fogalma a nyugati politikaelméletben

A multipolaritás (és az unipolaritás, bipolaritás, tripolaritás) világhatalmi centrumokra értelmezett fogalma a nyugati polgári politikaelmélet egyik ágában, a *nemzetközi kapcsolatok* elméletének körében született meg. Az elmúlt időszakban a nemzetközi kapcsolatok elmélete mint diszciplína Magyarországon a szükségtelen luxusok körébe utaltatott, és azt megelőzően is elterjedt nézet volt, hogy a tudományág egyetemi tanszékei de facto „titkarnőképzők”, illetve hogy atlanticista propagandán kívül nem sok elméleti vagy gyakorlati jelentőségük van. Noha természetesen mind Magyarországon, mind a régióban megjelent a diszciplína efféle propagandafunkciója, hiba lenne úgy vélni, mintha a politológiának ez a testvérdiszciplínája globálisan pusztán ennyit produkált volna. A valóság éppen ellenkező: a nemzetközi kapcsolatok elmélete izzasztó spekulatív koncepcióiról, bonyolultságáról, a politikai filozófia cizelláltságát súroló, aprólékos munkát igénylő, hermetikus természetéről híresült el Nyugaton. No meg rendszerkritikai körökben arról, hogy a nemzetközi kapcsolatok elmélete milyen tiszteletre méltó apparátussal kísérli meg a marxizmus alapfeltevéseitől kihúzni a talajt... A létező szocializmus országaiban (a nyolcvanas évek Kínájának kivételével) a multipolaritás koncepciója egyáltalán nem jelent meg. A szovjet-orosz diplomácia Lenin imperializmus-értelmezésének alapján a *világforradalom* elméleti bázisán nyugodott, s a cári korszak titkos diplomáciai egyezményeinek publikálása nyomán az ország külpolitikája hangsúlyozta a *nyílt diplomácia* szükségességét. Később Sztálin Szovjetuniója a háború elkerülhetetlenségének elméletével járult hozzá a marxizmus-leninizmus egyik tragikus fejezetének történetéhez a világpolitika decentralizációjának, a nagyhatalmak viszonyának tárgyában. Később Hruscsov és Brezsnyev a *békés egymás mellett éles* doktrínáját emelte a globális politika elméletének rangjára (ez uralkodó maradt egészen a *peresztrojka* korszakának végtelenül naív hívószavaiig). 1972-től a kínaiak is rátértek a békés egymás mellett éles útjára, és 1978 után egyedül Albánia ragaszkodott a világháború elkerülhetetlenségéről szóló sztálini elmélethez. A bipolaritás első helyzetelemzésére, a multipolaritás mint lehetőség kibontására inkább a nyugati, sokszor amerikai műhelyekben voltak meg a feltételek, ahol a politikai gondolkodás sokszínűségét mint rendszerlegitimációs vívmányt propagálták, és ahol ezért lehetőség nyílt a legkülönbözőbb előjelű kutatások folytatására. A politikaelmélet területén az 1950-es évektől az egyik legerősebb irányzat az USA-ban a *behaviorizmus*, amely kvantitatív kategóriákban és kvantifikálható kérdésfeltevésben

hisz. Ez a törekvés természetesen néha szinte megmosolyogtatóan naív matematikai összefüggések felállításához is vezethet. A multipolaritás kérdésében releváns a hatalmi egyensúly matematikai képlete, amelyben a hatalmi koncentráció a hatalmak számának és hatalmuk mértékének összetett, indexelt gyökével egyenlő:¹

$$\text{Concentration}_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{N_t} (S_{it})^2 - \frac{1}{N_t}}{1 - \frac{1}{N_t}}}$$

Természetesen a legtöbb elemző észreveszi, hogy a hatalom mint attribútum (tehát a nukleáris hordozórakéták adott száma, a nemzeti össztermék, a nemzetközi kereskedelem volumene és globális aránya, azaz a hatalom matematikailag mérhető elemei) csak a hatalom egyik oldalát jelentik, a másik a hatalom mint *reláció* kérdése: az a képesség, hogy A állam rávegye B államot, hogy úgy cselekedjék, mint ami A-nak áll inkább (vagy egyedül) érdekében, tehát amit B állam A hatalmi pozíciója nélkül soha nem cselekedne.² A konkrét meglévő kapacitások és a képességek a hatalmi attribútumok matematizálásának másik objektív akadályát jelentik. A japán állam ismeretesen 24 óra alatt lenne képes az atombomba összeszerelésére, ám nincs egyetlen atombombája sem. Itt viszont elérkezünk a projekciók világába, ahol a matematikai képletek nem segítenek. A védelmi célú kutatások területén a fontos információk titkosításáról, a valós adatok rejtegetéséről, a célzott dezinformációról és állami propagandáról ekkor még meg sem emlékeztünk, valamint arról sem, hogy a hatalom egyik összetevője (a „soft power”, a puha hatalom) egyenesen az eszmék, ideológiák és kulturális értékek külföldi befolyásolási képességétől függ. Ezek pedig nyilvánvalóan természetükből adódóan nem mérhetők. Ezért van az, hogy noha a XXI. században rendkívül sok statisztikai adat áll a kutató rendelkezésére, a fontos kérdések mérlegelésénél óvatosabb elemzők inkább elkerülik a döntően matematikai képletekre alapozott bizonyításokat, többek között a multipolaritás kérdésében is. A multipolaritás koncepciójának eszmetörténeti előzménye a *hatalmi egyensúly* elmélete, amely hiányzott a görögöknél, ám a koraújkor Európájában már elterjedt volt. A hatalmi egyensúly speciális esete a nagyhatalmak „koncertje”: erre – bizonyos ókori archetípusok után – példa a XIX. század első felének szentszövetségi rendszere.

A polaritás kérdésének elméleti igénnyel fellépő elemzése Kenneth Waltznak, a nemzetközi kapcsolatok elméleti diszciplínáján belüli *neorealizmus* atyjának munkásságához kötődik.³ Waltz a világrendszer természetéről szóló fejtegetései során bevitte a közbeszédbe a polaritás-bipolaritás kérdését, és spekulatív alapon vázolta az unipolaritás és a multipolaritás lehetőségét – amennyiben a Szovjetunió szuperhatalmi státusza megdől. Waltz későbbi „orákulum” híre az USA konzervatív politológusai körében nem független ezektől a

spekulatív fejtegetésektől (noha Waltz központi tézisei nem hagytak kétséget afelől, hogy ő maga nem volt érzéketlen a bipoláris rendszer előnyeivel szemben sem).

A Szovjetunió szétesése és a Varsói Szerződés, valamint a KGST vége 1991-ben természetesen egyetlen szuperhatalmat hagyott a világpolitikai porondon: az USA-t. Hangsúlyozni kell, hogy a szuperhatalmi státuszhoz nem elegendő az, hogy egy adott ország a világ gazdasági centrumterület részét képezi. A szuperhatalmi státusz bármely laza definíciója szerint is szükséges ehhez a világtörténelem menetének alapvető befolyásolására való képesség, vagyis a katonai erő kifejtés globális képessége, technológiai és kutatási képességek, a nukleáris „második csapás” képessége megtámadtatás esetén, valamint természetesen a gazdasági erő.

Nincs egyetértés abban a kérdésben, hogy a kilencvenes években kihívó nélküli, nyilvánvalóan egyedüli szuperhatalom USA 2016-ban még mindig képes-e ennek a szerepnek a betöltésére, illetve hogy a világ gazdaság, és a világhatalom relációi egyáltalán lehetővé tesznek-e egy ilyen szerepet ma. Barry Buzan, a brit nemzetközi kapcsolatok elméletének konstruktivista ikonja (London School of Economics) odáig megy, hogy a globális hatalmi egyenlőtlenség mára annyira lecsökkent, hogy nemcsak polaritásról nem beszélhetünk, de az USA szuperhatalmi pozíciójáról sem. A koncepció természetesen ügyesen kizárja a multipolaritás akár jövőbeli megjelenését is, és virtuóz fogással veszi ki az ezzel kapcsolatos viták méregfogát, mármint a mainstream polgári tudomány köreiben. Barry Buzan, aki a kilencvenes években, a bipoláris rendszer megdőlése után, a regionális biztonságpolitikai komplexumok elméletének kidolgozásával írta be magát a diszciplína történetébe, a jelen évtizedben Kína megnövekedett súlyának kapcsán nyilatkozik meg. Liberális skrupulosoktól ez a kutató olyannyira nem szenved, hogy elméleti munkásságába magától értetődő természetességgel emeli be a bevándorlás biztonságpolitikai értelmezésének szerinte problémamentes jogosságát, miközben elegáns gesztusokat tesz a feminizmus középosztálybeli verziójának.⁴ Buzan, aki a jobboldali gondolkodás számára emészthetővé kívánja tenni Karl Polanyi munkásságát is, meggyőződéssel vallja, hogy szuperhatalmak csak a globális egyenlőtlenség olyan periódusaiban alakulhattak ki, mint a klasszikus gyarmatosítás XIX. százada, illetve a XX. század bipoláris időszaka, de „egyenlősödő, nivellálódó” korunkban nem.

A centrum–periféria-analízis, a marxista kutatás megannyi ága, a józan polgári közgazdaságtan Piketty-től Krugmanig, Buzannal szemben kétséget kizáróan bebizonyította, hogy a gazdasági egyenlőtlenség a korai nyolcvanas évekbeli neoliberalis ellenforradalom óta töretlenül, sőt, döbbenetes méretekben nő. Természetesen a gazdasági arányok és az összetett nagyhatalmi és szuperhatalmi pozíciók nem fedik le egymást tökéletesen, ám általában a gazdasági egyenlőtlenség még

a szektor arányainál is nagyobb egyenlőtlenséget szül a kutatás, a katonai erő, vagy a kulturális befolyásolás képessége területén. Amit valóban komolyan vehetünk Buzan koncepciójából, az a Nyugat hatalmi, katonai és ideológiai monopóliumának nyilvánvaló vége. Ám a monopólium nem a szuperhatalmi státusz feltétele, hiszen az USA a bipolaritás időszakában is szuperhatalom volt (és Buzan hazája, Nagy-Britannia, már akkor sem). Természetesen Buzan értelmezésében Kína egyedül a kapitalizmus sikertörténetének lehet a része, és az az építő kinyilatkoztatás sem marad el, hogy egyetlen értelmezési keret létezik, amelyik egyszer és mindenkorra bebizonyította életképtelenségét a társadalomtudományok területén: ez Buzan számára természetesen a marxizmus.

A multipoláris fókusz problematikus az anarchizmussal érintkező nyugati marxizáló tendencia számára is, mivel a többpólusú világkép mégiscsak állami szervezeteket, hatalmi struktúrákat feltételez. Ezért, noha Noam Chomsky munkássága kategorikusan szemben áll az amerikai uralkodó osztály világuralmi projektjével, mégsem tekinthetjük a baloldalon a multipolaritás szószólójának. Ez részben orosz, részben kínai hatásra, leginkább a Dél rendszerkritikai értelmisége számára vált fontos céllá a 2000-es években.

Az oroszországi jelicinscsina „multipoláris” végjátéka

Andrej Kozirjev, Jelcin és a független Oroszország első külügyminisztere (1991–1996) a nemzetközi (multilaterális) megoldások elkötelezett híve: ez az adott körülmények között az önfeladásig atlanticista külpolitikát jelentett. A jelicini „zavaros időszak” tragikus társadalmi, emberi, gazdasági következményeit nem kell bemutatni az *Eszmélet* olvasóinak. A szűkebb tárgyhoz tartozó kérdés viszont, hogy az elvileg elnöki és kormányhatáskörben gyakorolt külpolitika Jelcin első elnöksége alatt szervezeti káoszba fullad: a minisztériumok, a régiók, a hadsereg (főként Lebegy tábornok Transznisztríában, de másutt is) és az oligarchák ebben az időszakban szinte független külpolitikákat visznek, miközben Kozirjev a „közös európai házról” és „univerzális értékekről” szónokol. Bobo Lo, az orosz külpolitika egyik legismertebb (ausztrál) szakértője szerint, a kora kilencvenes évek orosz külpolitikája ahhoz hasonlított, mint amikor „az őrültekek házában az ápoltak a kezükbe veszik az irányítást”.⁵ A demokratikusan megválasztott, ám kommunista és nacionalista többségű Dumát a „demokrata” Jelcin 1993-ban elnöki puccsal, tankokkal kergeti szét, a „nemzetközi közösség” ünneplő egyetértésével. Ha a Duma külpolitikai iniciatíváit figyelembe vesszük, megértjük, hogy miért: 1993-ban a Duma törvényt hozott a Krím anektálásának igényével, meg akarta kötni Jelcin kezét a Kuril-szigetek kapcsán, FÁK-minisztériumot követelt a „közeli külföld” (a volt szovjet

tagköztársaságok) ügyeit intézendő, és masszív segítséget szavazott meg kis-Jugoszláviának, mielőtt szétkergették. Jelcin elnöki puccsa tehát nemcsak a gazdaságpolitikai döntések, hanem a külpolitikai orientáció szempontjából is döntőnek bizonyult. Az orosz társadalom (hasonlóan más volt szocialista társadalmakhoz) lassan eszmélt csak abban a tekintetben, hogy a remélt Marshall-segély, a beígért nyugati technológiai transferek elmaradnak, helyükbe lép viszont a régió szisztematikus kifosztása. 1995-ben Jelcin egy világosabb pillanatában már egy napra meneszti Kozirjevet, hogy azután másnap visszahelyezze pozíciójába. A Baltikum új államainak etnicista, mondhatni fasiszta hozzáállása az orosz ajkú kisebbséghez, az orosz etnikum félelmei Kazahsztánban, a kisebbségek pánikszerű menekülése Üzbegisztánból, a balkáni megaláztatások és az új Kelet-Európa virulens russzofóbiája sokkolták az orosz közvéleményt. A zuhanó életszínvonal és várható élettartam, a szinte apokaliptikus szenvedések, és a külpolitikai veszteségek egymást erősítve hatottak, és a kilencvenes évek második felében rákényszerítették Jelcint az irányváltásra.⁶

1996 januárjában Jelcin meneszti Kozirjevet és a külföldi hírszerzés főnökét, Jevgenyij Primakovot nevezi ki külügyminiszterré. Primakov „gyerzsavnyik”, a birodalmi eszme híve, aki Oroszország eurázsiai identitását vallja (*evrazijsztvo*). Primakov, mai indiai elemzők szerint, a multipolaritás megteremtője.⁷ Ezt sajnos nehéz úgy értelmeznünk, mint ha Primakov a világot sikeresen tette volna hatalmi értelemben többpólusúvá, multipolárisná, ám mindenképpen újdonságot jelentett az, hogy meghirdette ennek szükségességét. Az 1998-ban csődbe jutott orosz állam természetesen nem volt abban a helyzetben, hogy globális ellenpólust képezzen az Egyesült Államokkal szemben; vitatott kérdés még ma is, hogy ez akár 2016-ra sikerült-e Oroszországnak. Primakov ugyanakkor a Szerbia elleni légicsapások után, 1999-ben kilépett a balkáni „Partnerség a békéért” programból. Az orosz színpadiasság legjobb hagyományait követte, amikor 1999. március 24-én orosz kormánygépen tartott az USA felé, amikor a levegőben értesült arról, hogy a NATO megkezdte Jugoszlávia bombázását, mire azonnal elrendelte, hogy a gép forduljon vissza.⁸ Nem véletlen az sem, hogy a többpólusú világ mint az orosz külpolitika stratégiai célkitűzése először egy kínai–orosz kétoldalú találkozón merült fel (1997 áprilisában), ahol ez szinten Primakov szájából hangzott el.⁹ A multipolaritás orosz koncepciójára ugyanis nagy hatással lesz a *tuo csi hua*, a multipolarizálás meghirdetett kínai politikája. 1998 decemberében azután Primakov hivatalosan is javasolja az ún. Ázsiai Háromszögnek, Oroszország, Kína és India nagyhatalmi szövetségének felállítását.¹⁰

A Háromszög ötletét mind Kína, mind India udvariasan visszautasította. A globális hatalmi egyensúly(talanság) realitásai ekkor nem is tettek lehetővé ilyen típusú ellenállást a feltörekvő eurázsiai hatalmak részéről, ám a multipolaritás fogalma így is bekerült a világ közvéle-

ményének köztudatába, mint elérendő cél és mint érték. A javaslat elutasításának okai napnál világosabbak: Kína el kívánta kerülni a nyílt konfrontációt az USA-val, és viszonya Indiával egyáltalán nem volt jó; India már megkezdte pávatáncát az USA-val az elismert nukleáris hatalommá válás ügyében; Oroszország globális hatalmi súlya pedig neveltség tárgya volt a jecini elnökség végére: az állami alkalmazottak fizetését fél évekre rúgó késésekkel utalták, az ország oligarchák és bűnözői csoportok prédájává vált, egész generációk hullottak sírba az elégtelen egészségügyi ellátás és a példátlan, világháborút idéző stressz következtében. Az Orosz Föderáció ezt követő külpolitikai doktrínái azonban egytől-egyig tartalmazzák a multipolaritás, illetve a demokratikus multipolaritás koncepcióját; s a fogalom nem hiányzik az RT orosz kormányközeli hírcsatorna ideológiai fegyvertárából sem. Primakov „virtuális multipolaritását” 2000-ben Putyin minisztereinek józan visszahúzódása váltja fel: a porig alázott ország a további külpolitikai megpróbáltatásokat Putyin első elnöksége alatt szinte szóltanul tűri; ez csak az ország reális lehetőségeinek növekedésével, a 2000-es évek első évtizedének dereka körül változik meg.

A Kínai Népköztársaság tuo csi hua (duo jihua) koncepciója

Kína a hetvenes években, a vietnámi háború végjátéka és a szovjet-amerikai enyhülés ellenére, egyre közelebb került az USA-hoz; olyannyira, hogy a hetvenes évek közepén-végén már-már a NATO külső támogatójaként kezdett viselkedni. Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) 1979-től azután megpróbálta az „egyenlő távolság” elvét érvényesíteni az USA és a SZU relációjában.¹¹ A kínai külpolitika részéről a hegemonia felemlegetése már az 1940-es évektől szitokszó: Indiát Goa bekebelezése, Vietnámot később Kambodzsa megszállása kapcsán vádolják a kínai vezetők azzal, hogy ezek az országok regionális hegemoniára törekcszenek, a Szovjetunió pedig egyenesen a „szociálimperializmus” megvalósítója a szemükben. A *tuo csi hua* koncepciójának tételes megjelenése az 1986-os év januárjához, és Teng nemzetbiztonsági tanácsadójához, Huan Hszianghoz (Huan Xiang) köthető: ekkor jelenik meg a politikus tanulmánya „Az 1986-os év kilátásai a nemzetközi fejlemények terén” címmel. A kérdés egyik specialistája, Brantly Womack szerint, ekkor még a kínai vezetők részéről ezt inkább a bipoláris rendszer tagadása indokolja, a globális vagy akár ázsiai hegemonia ellenében.¹² Huan számára a szuperhatalmak gyengülésének jelei az amerikai fiasco Vietnamban és a szovjetek leszereplése Afganisztánban. Kínai elemzők nem egyedül Kína esetében láttak potenciált az USA melletti pólusként való szereplésre: felvetődött ez Japán és Németország kapcsán is (Indiát ekkor még a kínai külpolitika és ennek tudósai is erősen lebecsülték).

1989, Tienanmen és a Kína elleni szankciók más megvilágításba helyezték ezeket a kérdéseket. Mint az közismert, Teng piaci reformjai kikezdték az ország ideológiai szilárdságát, és a kelet-európai folyamatokkal párhuzamosan jelentkezett a nyugati típusú szabadságjogok iránti igény. Ezeket a törekvéseket a Kínai Kommunista Párt katonai erő bevetésével szerelte le (Tienanmen téri vérengzés, 1989. június 4.) A véres események következtében a párt legfelső vezetésében személycserék is történtek (a gorbacsovi reformokban gondolkozó Csao Cejang /Zhao Ziyang helyett Csiang Cömin/Jiang Zemin lett a pártfőtitkár), és mind a politikai, mind a gazdasági reformok terén három évig tartó „fagyás” indult meg (1989–1992), aminek csak a háttérből irányító Teng Hsziao-ping déli útja vetett véget. Teng bizonyos vélemények szerint délen hirdeti meg személyesen is a „meggazdagodni dicsőség” elvet (vitatott kérdés, hogy ez ebben a formában elhangzott-e). A Tienanmen-téri véres beavatkozás ugyanakkor nemzetközi elszigeteltségbe taszította Kínát, amelyből az csak az évtized közepére tudott kitörni. A Szovjetunió társadalmi rendszerének összeomlása, a kelet-európai országok nyugatos irányváltása, a baloldali mozgalmak globális nehézségei, a neoliberais ideológia diadalmenete Nagy-Britanniától Indiáig és Dél-Amerikától Spanyolországig, végül a Szovjetunió de facto, majd de jure szétesése és megszűnése, a korábbi keleti szuperhatalom multilateralista, nyugatos retorikája sokkolták a karanténba zárt, nemzetközi szankciókkal sújtott Kínát.

A kínai vezetés 1992-ben nehéz helyzetben kutatott új, hiteles hírvószavak után a „szocializmus kínai sajátosságokkal”, a „kínai típusú szocializmus” mint a marxizmus-leninizmus sztálini változatára és ugyanakkor a maoizmusra épülő keretein belül. A *tuo csi hua* (多极化) vagy tradicionális írásjelekkel, 多極化 az 1992-es XIV. Pártkongresszus által elfogadott külpolitikai koncepció egyik központi elemét képezte. A szó jelentése az európai nyelvekben vitatott: értelme lehet többpólusú világrend, multipolaritás, multipolarizáció, multipoláris, pluralizáció, multilaterális, multilateralizáció, multilateralitás. A kínai nyelv fogalmi elaszticitása különösen hasznosnak bizonyult ebben az esetben, hiszen a szó rendkívül tág értelmezési kerete a legkülönbözőbb értelmezéseket teszi lehetővé.

Nem állít tárgyi értelemben valótlan egy amerikai politológus a japán „mainstream baloldal” lapjában, amikor 2008-ban a *tuo csi hua* lehetséges ártalmatlanságáról, az egypólusú (amerikai vezetésű) világrendbe való belesimulás lehetőségéről értekezik az olimpiára készülő Kína kapcsán.¹³ Fontos észrevenni ugyanakkor, hogy a kifejezés „multilateralizmus/multilateralizáció” fordítása a kínai szótárak egy részében nem lelhető fel. Szintén fontos odafigyelni a szó eredettörténetére, és a koncepció használatának történetére, amely az 1990-es évek óta tartja magát. A *tuo csi hua* rituálisan ismételt külpolitikai „slágvorttá” válik ugyanis, amelyet a kínai külpolitika, párt- és

állami vezetés képviselői 1997-től kezdve szinte minden egyes orosz találkozójukon bevetnek, és amely az ezredforduló után egyre több magas szintű kínai–indiai találkozóon is felmerül közös kommunikációban és a sajtó számára adott nyilatkozatokban. A kínai külpolitikai gondolkodás természetesen egy egész sor új koncepciót, programhívószót termel ki a XX. század utolsó évtizedeiben – közülük a tuo csi hua csak az egyik. Némileg hasonló értelmű koncepció „a nemzetközi kapcsolatok demokratizálása”, a kilencvenes évek „sztárja”, a „békés felemelkedés”, amely Hu Csintao (Hu Jintao) nevéhez fűződött, és Hszi Csinping (Xi Jinping) mai kedvence, a „win–win diplomacy”: ezek szintén nagyon gyakran amerikai, orosz, indiai, vagy más, regionális nagyhatalmi relációban merülnek fel.¹⁴

A kínai külpolitika-elméletéről, a kínai „nemzetközi kapcsolatok elméletéről”-ről ugyanakkor el kell mondani, hogy annak fogalmai általában nem vágják el a közvetlen propagandaszükségletek, illetve más politikai célok köldökszinórját. A független külpolitikaelmélet műhelyeinek létrehozására Kínában is történtek, történnek kísérletek. Yaqing Qin, a pekingi *Külügyi Egyetem* professzora hangsúlyozza például, hogy a kínai értelmezésben a teória, az elvont koncepciók hagyományosan gyakorlati célok szolgálatában is állhatnak. A kutatások az ötvenes évektől főleg a pekingi egyetemen, a *Remin* egyetemen és a *fudani* egyetemen folynak, néha a „szocializmus kínai sajátosságokkal” (a „tudszoc” kínai megfelelője) tanszékeken is, de a hatvanas évektől egyre inkább önálló tanszékek keretei között.¹⁵ Ma Kínában ötvennégy egyetemen tanítják a tárgyat.¹⁶ A kilencvenes években a diszciplína nyugati klasszikusait szisztematikusan elkezdtek kínai nyelvre fordítani és megjelentetni: ez a törekvés annyira sikeres volt, hogy mára a legfontosabb művek kínai kiadása az amerikai kiadásokkal egyidőben történik meg. A szó nyugati értelmében vett, politikafilozófiailag cizellált, elméletileg igényes kínai „nemzetközikapcsolatok-elmélet” ugyanakkor a kérdés tudós kínai szakértői szerint még nem létezik. Qin ezt a filozófiai elméletalkotás nyugati értelemben vett gyakorlásához szükséges „univerzális én” kínai hiányából vezeti le. Megemlíthetjük ezzel kapcsolatban azt az értelmezést, amely az univerzális én, a *descartes*-i individuum megjelenését a hódító, tébolyultan önimádó, más kultúrákat leigázó Nyugat megjelenéséhez köti (Grosfoguel). Qin értelmezésében a kínai világképben egyetlen igazi univerzális én létezik, ez pedig a kínai császár univerzális énje, az alteregó nélküli, a többiekétől hódolatot és beszolgáltatást elváró császári én: ilyen körülmények között nemzetközi természetű elméletalkotásra hagyományosan nem volt esély.¹⁷ Qin elítélőleg nyilatkozik a maói útkeresésről; és konstatálja, hogy 1979 óta a kínai külpolitikaelmélet a nyugati divatok követéséből állt.¹⁸ Lakatost követve, Qin aláhúzza, hogy egy életképes elméletnek szüksége van egyfajta kimondatlan kemény magra ahhoz, hogy körében hasznos viták alakuljanak ki, és így az elmélet megtermékenyítő hatást válthas-

son ki. Qin, nem igazan marxizáló módon, ezt valamiféle metafizikai magként képzei el, amely szerint már a császárság megdöntésekor erodálódott, majd a húszas években eltűnt.¹⁹

Qin ugyanakkor talán a szükségesnél is önkritikusabb, amikor a kínai külpolitikaelméleti gondolkodás gyengeségeit tárgyalja, vagy amikor kimondja, hogy ennek kínai iskolája globális értelemben egyszerűen nem létezik. Nem Qin az egyetlen, aki hangsúlyozza, hogy a kínai külpolitika a világ színpadán áll ugyan, ám „a közönségnek háttal”. Kérdés viszont, hogy ez az önmagára-fókuszálás, a belpolitikai szükségletek döntő súlya, és az elméleti irodalom PR- és programjellegű fókusza vajon minden értelemben negatívum-e. Akármennyire is a nyolcvanas évek kínai tudszoc-zsargonja is volt az, amely a multipolaritás amerikai elméleti koncepcióját kicsavarta a hegemon kezéből, és a Dél hívószavává tette, ez az eredmény akkor is letagadhatatlan, még ha az elmélet kidolgozása el is maradt a nemzetközi politikaelméleti standardoktól, vagy a politikai filozófia (akár a marxista politikai filozófia) még rigorózusabb követelményeitől. A tuo csi hua már 1992-es eredeti értelmezésében egyrészt külpolitikai cél, másrészt vizsgálható objektív folyamat, és a világtörténelem egyik változtathatatlanak tekintett törvénye.²⁰ A multipolaritás specifikusan kínai értelmezésének ugyanakkor változó a nyugati és déli marxizmusra gyakorolt konkrét hatása: példánk ebben a tekintetben Samir Amin, akinek koncepcióját a következőkben tekintjük át.

A multipolaritás koncepciójának szerepe a déli marxizmusban (Radhika Desai, Samir Amin)

Az amerikai multipolaritás-koncepció forrásvidéke a konzervatív politikatudomány nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó ágának hajtása, amely azonban az egypólusú világ körülményei között, az 1990-es években a saját ideológiai körében okafogyottá, sőt, határozottan elvetendő koncepcióvá vált. Idősebb Bush „új világrendje” az 1990-es évek elején nem kívánta növelni a szuperhatalmak számát, hanem a „jóindulatú hegemon” vonzó önképét nyújtotta a kérdés amerikai kutatóinak, és az amerikai hegemonia eszközeiként funkcionáló megannyi szervezetnek.

A koncepció megjelenése a marxizmus főáramában még a kínai hivatalos marxizmusba való beemelkedésénél is későbbre tehető. Ez sok szempontból érthető fejlemény. A multipolaritás koncepciója a marxistának semmiképp sem nevezhető orosz állam, az indiai hindu szélsőjobboldal, a brazil keynesiánusok, vagy a japán militaristák számára is vonzó jövőképet adhat. Akár azt a kérdést is joggal tehetjük fel, hogy az elnyomottak milliárdjai számára, legyenek ők a déli munkásság vagy az északi prekariátus, vajon nem mindegy-e, hogy egy vagy több

középpontban összpontosul a mai világ hatalmi berendezkedésének különösen a katonai oldala. Ez a kérdés tételesen is felmerült Putyin szíriai légitámadásai kapcsán mind nyugati, mind déli marxista oldalról. Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni, hogy az USA különleges túlhatalma milyen következményekhez vezet a világ nagy korporációinak túlhatalma területén: például legutóbb a TTIP kapcsán. Az USA közvetlen és közvetett beavatkozásai a nyugati féltekén és az óvilág megannyi részén, ha relatív súlya a Közel-Kelet bizonyos területein csökkenni látszik is, szinten azt valószínűsítik az objektív szemlélő számára, hogy az unipolaritás és multipolaritás kérdését mégsem lehet annyival elintézni, hogy itt az imperializmusnak ugyanazon fokaival állunk szemben.

A marxizmus déli iskolái közül vitathatatlanul az egyik leggazdagabb, legsokoldalúbb hagyományosan India marxizmusa, amelynek képviselői között baloldali szociáldemokratáktól, a *Subaltern Studies* történészein át, a *naxalita* maoista öngazgató felkelőig nagyon sokféle árnyalat különböztethető meg. Az indiai marxizmus politikai gazdaságtannal foglalkozó, jeles képviselője Radhika Desai, aki a multipolaritás új, izgalmas elemzését nyújtja. Konceptiójában, amelyet „geopolitikai gazdaságtannak” nevez, az önszabályozó piac fikciója helyett a szervező állam szerepet hangsúlyozza az iparpolitikában és különösen a fejlődés döntő szakasza, a „takeoff” megszervezésében. Desai véleménye szerint, a nyugati mainstream politikaelméleti gondolkodás egészen egyszerűen nem tud mit kezdeni a multipolaritás csíráival, a valódi globális kihívások megérkezésével. A Nyugat virtuális gazdasággal (financializáció), és háborúkkal próbálja újtát állni a csökkenő profitráta vastörvényéből következő természetes folyamatoknak, és mainstreamje, különösen a „nemzetközi kapcsolatok elmélete” szakdiszciplína esetében, mára egzisztenciális válsággal küzd.²¹

Ennek a válságnak adja Samir Amin – a Szenegálban élő, félig francia, félig egyiptomi, a maoizmus által megérintett marxista gondolkodó – a lehető legpontosabb elemzését.²² Amin episztemológiai helyzete a kívülállóé, mégpedig a megszokottnál sokkal mélyebb értelemben: noha munkái sokat merítenek a francia esszé hagyományából, vonatkoztatási pontjuk mégis radikálisan a *globális Dél*. Multipolaritás-értelmezése túlmegy a „multilaterális imperializmuson”, a szuperhatalmi egyensúly kérdésén, és a hatalmi-gazdasági polarizáció teljes elutasítását tűzi ki mint valódi célt. Amin vezette be a köztudatba a „káosz birodalma” kifejezést az Egyesült Államok globális viselkedési mintáira, s ez mára közkinccsé lett. A létező kapitalizmus, Amin szerint, egyáltalán nem a szabad piac uralma, hanem a katonai eszközökkel fenntartott egyensúlytalanság és gazdaságon kívüli eszközökkel fenntartott, szélsőséges gazdasági-hatalmi-kulturális polarizáció szisztémája. A rendszerben a fejlettek triász (USA, EU, Japán), az USA katonai erejét felhasználva, az alapanyagok és energiahordozók

piacainak kézbentartásával, a hitelek kihelyezésével, a szabadalmi rendszerrel, az egyenlőtlen cserével operál. A fejlett országok társadalmi maguk is egyre erősebben polarizálódnak (lásd a prekariátus jelenségét). Az USA gazdasága, Amin értelmezésében, a nagy hozzáadott értékű fejlesztések és a ipar terén nem versenyképes, Japán és az európai országok technológiájával nem versenyezhet; ezért a többiek tőkekihelyezéseiből (és Kína befektetéseiből) tartja fenn megdöbbentő aranyú, a Föld erőforrásait felélt túlfogyasztását. Az USA implicit terve, Amin szerint, a *globális apartheid*, a bekerítés metodikája, amelynek egyik sarokköve a parasztság megfosztása a földtől, amelyet a kapitalista magántulajdon erőltetésével valósítanak meg. Amin központi fontosságúnak látja a termőföldhöz való hozzáférés kérdését. Figyelmeztet arra, hogy Kína nemcsak a kapitalista nyitás politikájának bevezetése után, hanem azt megelőzően, Mao idején is kétszer olyan ütemben fejlődött, mint India; ennek mélyben rejlő okát az indiai földmagántulajdon-szisztémában, illetve a kínai föld-köztulajdon-rendszer előnyeiben látja.²³ Samir Amin szerint, a termőföldhöz való hozzáférés olyan emberi jog, amely kimaradt az ENSZ *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából*, ám fontossága mára nyilvánvalóvá vált. A földmagántulajdon mára szinte kizárólag Kínában és Vietnámban tilalmas, ám valóban elgondolkasztó lehet számunkra – főleg a magyar földprivatizációk történetének ismeretében –, hogy a termelőszövetkezetek megoldás (a háztáji szisztémával karöltve) relatíve sokkal jobb nemzetközi pozíciókat biztosított a magyar mezőgazdaságnak, mint a földmagántulajdon üdvözlőnek mondott rendszere... Amin szerint, miközben Oroszországot többé-kevésbé komprádorrendszer irányítja, és Kelet-Európa latinamerikanizálódása befejezett tény, addig a kínai rendszer hatékonyan segíti a valódi globális multipolaritás erőit – ám ez is csak addig és annyiban, amennyiben emancipációs tartalma nem üresedik ki, vagyis amennyiben a szocialista rendszer fennmarad, és amennyiben a föld magántulajdona nem kerül bevezetésre. Kína kivétel, Amin szerint, annyiban is, hogy az ország kulturális specifikumai nem generálnak aktív kulturális neurózt, mint az arab világ, India, és természetesen a mi Kelet-Európánk esetében. Az identitáspolitikák, etnikai és vallási ellentétek szítása, Amin szerint, a triász külpolitikájának alapvető technikája: vagyis a civilizációk harca kívülről tüzelt, a Dél szolidaritását célzottan romboló külpolitikai stratégia.

A „létező multipolaritás” csirái

A valódi többpólusú rendszer, a régiók közötti demokratikus csere, a nemzetközi jog átalakítása és Amin többi receptje természetesen nem kecsegtet gyors sikerrel. A multipolaritás valódi terei között csak részben szerepelhet akár az ENSZ Biztonsági Tanácsa is, hiszen a fő-

rum egyszerűen megkerülhető. Csak olyan szervezeteket tekinthetünk joggal a multipolaritás letéteményeseinek, amelyek, egyrészt, valós befolyással, illetve hatalommal rendelkeznek, másrészt nincsenek kitéve sem az eljelentéktelenedés, sem a létező hatalmi centrumok általi kihasználás veszélyének. Ezek a szervezetek jelen pillanatban leginkább a Kína kezdeményezésére, illetve a kínai részvétellel gründolt szervezetek: a *Sanghaji Együttműködés Szervezete*, a *BRICS* (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika) és annak leányszervezetei, valamint az Ázsiai Infrastruktúra-fejlesztési Bank (Kína ellen-IMF-je). A BRICS eddigi működése során az amerikai befolyás elkerülésére fókuszált: olyan optikai kábeleket fektetnek le például a résztvevő országok között, amelyek elkerülik az USA nemzetbiztonsági szerveit. A Sanghaji Együttműködés Szervezete Oroszország és Kína közép-ázsiai közös érdekeire, együttműködésére összpontosított egészen a közelmúltig, amikor India és Pakisztán is felvételt nyert a szervezetbe. Az USA kérte felvételét, ám elutasították.

A szervezet a jövőben, Kína további térnyerése esetén képes lehet arra, hogy egy potenciális ellen-NATO csírájává váljon.²⁴ Mivel az IMF-ben a hagyományos északi országok meghatározó túlsúlya érvényesül (a befizetések arányában), így az alternatív tőkeforrások megjelenése a déli országok számára, különösen a legelesettebbek számára, döntő fontosságúvá válhat. A kínai szerepvállalás ugyanakkor konfliktusokat is szül, például Afrikában. Vissza kell utaljak arra az amini szempontra, miszerint a valódi multipolaritás nem csupán többpólusú imperializmus, hanem az erősek és a gyengék közötti teljesen új viszony megjelenése. Az a remény, hogy a kínai fejlődés lehetővé fogja tenni a társadalmi egyenlőség fenntartását, és ugyanakkor demokratikus, vagy demokratikusabb fejlődési ívre is kerülhet (természetesen nem az angolszász „liberális demokrácia”, hanem a szocialista demokrácia keretei között) reményt nyújthat arra is, hogy a jövő megerősödött Kínája nemcsak szónokol majd a nemzetközi demokráciáról és multipolarizmusról, hanem segítségével a jövőben valódi „win-win cooperation” jöhet létre.

Jegyzetek

- ¹ Edward D Mansfield: *Concentration, Polarity, and the Distribution of Power, International Studies Quarterly* (Blackwell Publishing), 1993. március, 37 (1), 105–128.
- ² Chris Brown: *Understanding International Relations*, 4. kiadás, Palgrave Macmillan, 2009, 93.
- ³ Kenneth Waltz: *Theory of International Politics*, McGraw–Hill 1979.
- ⁴ Barry Buzan: Lene Hansen: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- ⁵ Bobo Lo: *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, Chatham House Papers, The Royal Institute of International Affairs, London, Blackwell Publishing, 2003, 44.

- ⁶ Thomas Ambrosio, *Challenging America's Global Preeminence – Russia's Quest for Multipolarity*, Ashgate, Aldershot Hampshire, Burlington VT, 2005, 55.
- ⁷ Rakesh Krishnan Simha: Primakov, The man who created multipolarity, *Russia and India Report*, 2015. június 27. http://in.rbth.com/blogs/2015/06/27/primakov_the_man_who_created_multipolarity_43919
- ⁸ Thomas Ambrosio: i. m. 93.
- ⁹ Bobo Lo: i. m. 77.
- ¹⁰ Jean-Pierre Cabestan, The Chinese Factor: China between Multipolarity and Bipolarity in: Gilles Boquerat – Frederic Grare (eds.): *India, China, Russia – Intricacies of an Asian Triangle*, Singapore, Marshall Cavendish, 2004, 87–89.
- ¹¹ Uo. 91.
- ¹² Brantly Womack: Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity, *Journal of Contemporary China* 2004, 13 (39), 354-366. <http://www.people.virginia.edu/~bw9c/Publications/ArticlesandChapters/2004b.pdf>,
- ¹³ Leif-Eric Easley: Multilateralism, not Multipolarity: China's Changing Foreign Policy and Trilateral Cooperation in Asia, *JoongAng Daily (with International Herald Tribune)*, March 14, 2008, 11.; *IHT-Asahi Shimbun*, March 17, 2008; *China Post*, March 29, 2008, 4.; *OMNI*, March 31, 2008, 1. <http://dis.ewha.ac.kr/users/ewhadis/faculty/Easley/Multilat%20not%20multipolar.pdf>
- ¹⁴ Uo. 1.
- ¹⁵ Yaqing Qin: Why is there no Chinese international relations theory? In: Amitav Acharya – Barry Buzan (eds.): *Non-Western International Relations Theory, Perspectives on and beyond Asia*, Routledge, 2010, 28.
- ¹⁶ Uo. 29.
- ¹⁷ Uo. 36.
- ¹⁸ Uo. 38., 44.
- ¹⁹ Uo. 40.
- ²⁰ Jean-Pierre Cabestan: The Chinese Factor: China between Multipolarity and Bipolarity, in: Gilles Boquerat – Frederic Grare: *India, China, Russia – Intricacies of an Asian Triangle*, Singapore, Marshall Cavendish, 2004, 87–89.
- ²¹ Radhika Desai: *Geopolitical Economy: After US Hegemony, Globalization and Empire, The Future of World Capitalism*, London, Pluto Press, 2013.
- ²² Samir Amin: *Beyond US Hegemony? Assessing the Prospects for a Multipolar World*, London, Zed Books, 2006.
- ²³ Uo. 30–42.
- ²⁴ Michael Fredholm: *The Shanghai Cooperation Organization and Eurasian Geopolitics*, Stockholm International Program for Central Asian Studies, Nordic Institute of Asian Studies Press, 2013.

Felhasznált irodalom

- Ambrosio, Thomas: *Challenging America's Global Preeminence – Russia's Quest for Multipolarity*, Ashgate, Aldershot Hampshire, Burlington VT, 2005.
- Amin, Samir: *Beyond US Hegemony? Assessing the Prospects for a Multipolar World*, London, Zed Books, 2006.

- Brown, Chris: *Understanding International Relations*, 4. kiadás, Palgrave Macmillan, 2009.
- Buzan, Barry; Hansen, Lene: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- Cabestan, Jean-Pierre: The Chinese Factor: China between Multipolarity and Bipolarity, in: Gilles Boquerat – Frederic Grare: *India, China, Russia – Intricacies of an Asian Triangle*, Singapore, Marshall Cavendish, 2004.
- Desai, Radhika: *Geopolitical Economy: After US Hegemony, Globalization and Empire, The Future of World Capitalism*, London, Pluto Press, 2013.
- Easley, Leif-Eric: Multilateralism, not Multipolarity: China's Changing Foreign Policy and Trilateral Cooperation in Asia, *JoongAng Daily (with International Herald Tribune)*, March 14, 2008, page 11; *IHT-Asahi Shimbun*, March 17, 2008; *China Post*, March 29, 2008, page 4; *OMNI*, March 31, 2008, page 1.
- Lo, Bobo: *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, London, Chatham House Papers, The Royal Institute of International Affairs, Blackwell Publishing 2003.
- Mansfield, Edward D.: Concentration, Polarity, and the Distribution of Power, *International Studies Quarterly* (Blackwell Publishing), 1993 március, 37(1): 105–128.
- V. A. Nyikonov, Rosszija v poiskah meszta v mire XXI veka, in: A. V. Torkunov (szerk.), *Gyeszjaty let vnyesnyej polityiki Rosszii*, Moszkva, Materiali pervogo konventa Rosszijszkoj asszociacii mezsdunarodnih isszledovanyij, MGIMO-U, RAMI, ROSSPEN, 2003.
- Simha, Rakesh Krishnan: Primakov, The man who created multipolarity, *Russia and India Report*, 2015. június 27, http://in.rbth.com/blogs/2015/06/27/primakov_the_man_who_created_multipolarity_43919
- Qin, Yaqing: Why is there no Chinese international relations theory? In: Amitav Acharya, Barry Buzan (szerk.): *Non-Western International Relations Theory, Perspectives on and beyond Asia*, Routledge, 2010
- Waltz, Kenneth: *Theory of International Politics*, 1979, McGraw-Hill
- Womack, Brantly: Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity, *Journal of Contemporary China* 2004, 13 (39) 354–366., <http://www.people.virginia.edu/~bw9c/Publications/ArticlesandChapters/2004b.pdf>